

Az anya fogalmának nyelvi képe a magyar nyelvben¹

Az *anya* név a magyar nyelvben egy összetett és több profilú kognitív tartományt (domént) hív elő. Langackert idézve: „A kognitív domén tapasztalatfajta, egyszerű, illetve összetett fogalom, az egész tudás összetett rendszere, néha észlelési tapasztalat. Minden nyelvi kifejezés egy vagy több kognitív domént hív elő” (Langacker 1995: 167). A profil fogalma a profilírozási folyamatra vonatkozik, ami egy adott kognitív bázison belüli konkrét elemen történő figyelem-összpontosítást jelent úgy, hogy ezt az elemet különös módon megkülönböztetjük, kiemeljük (Langacker 1995:167). A bázis olyan halmaz, amely egy vagy több doménből állhat.

Az elemzésben felhasználtuk a Magyar nemzeti szövegtár, az idevonatkozó szótárak és lexikonok anyagát, valamint közmondásokat, frazeologizmusokat, egyházi szövegeket és kérdőíves adatokat is (a kérdőíves adatokat vezetésemmel részben Hollósi Daniella, az ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszékének ötödéves hallgatója gyűjtötte össze a 2001. évben).

A nyelvi anyag előzetes elemzése azt mutatja, hogy az *anya* lexémát a szövegekben viszonylag magas gyakoriság jellemzi, és a magyar nyelv lexikális alapszókincséhez tartozik. A szótári adatok szerint ez a szó több mint 100 szókapcsolatot képez, ahol az esetek többségében az *anya* első elemként jelenik meg (pl. *anyatej*, *anyaminta*, *anyanyelv* stb.).

A kérdőíves adatok azt mutatják, hogy az *édesanya* szóban az *édes* elem, mint az *anya* leggyakoribb „állandó” jelzője, lassan kimegy a használatból. Érdeemes megjegyezni, hogy ez a szó az édes ízű anyatejre emlékeztet, amelyet csak az anya biztosíthat a gyermeknek.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára értelmében az elemzett szó a finn-ugor vagy uráli *an-* töből származik, amely a gyerekenyelvben a gyermek és az anya közötti viszonyra utal. Ennek a szónak az eredeti alakja valószínűleg **ána* (*án* – ’nagyanya’, anyai ágon); *an* (’asszony’) volt (lásd: *EWUng.*). Az *anya* szónak hasonló az alakja a török (*ana*), a tunguz (*ani*, *áni*) és a sumér (*amma*) nyelvben is.

*

¹ Az OTKA (T046732 NYE) támogatásával készült.

Az ANYA fogalmának központi jelentését a szótári definíciónak megfelelően két alapvető jegy jelöli ki: (1) *nő, nőszemély* és (2) *aki gyermeket szült; akinek gyermeke van* (ÉrtSz., RNL, MNL). A társadalmi felfogásban azonban a genetikai aspektus nem az egyetlen feltétele a szülői létnek. A törvény szempontjából az anya státusza azt jelenti, hogy az igazi anyával azonos jogokat és kötelességeket élvezhet az a nő is, aki örökbe fogadja a gyermeket, például a *gyámánya*. A magyar nyelvben *anyának* hívják azt a nőt is, aki gondját viseli, oltalmába veszi az idegen, elhagyott gyereket is (pl.: *Anya kellene ezeknek a szegény árváknak!; Lészen az árváknak anyja helyett anyja* [Arany János] stb.) Ugyanaz a gondolat a kérdőíves anyagban is jelen van (pl.: *Anya az, aki a gyermek fölnevelője, de nem szükség-szerűen kihordója is*).

A feljebb említett definíciós jegyek az *anyát* a **CSALÁD doménben** lokalizálják és egyidejűleg rámutatnak két profilra is: a **SZÜLŐ** és a **FELESÉG profilra**. A **SZÜLŐ profilban** az *anya* több olyan jegyet kap, amely elsősorban a szüléssel, a szoptatással, a gyermekneveléssel, az anya-gyermek viszonyával, az anya társadalmi szerepével és emocionális magatartásával függ össze. Például: *anyatej; anyamell; Átesett az anyja kinyján; Az anyatejjel szívta magába; Veri az anyja tolla; anyja lánya; Felmegy neki az anyja papucs; Megkeserüli az anyja tejét; Megbánja azt is, hogy szopott az anyjából; Az anya hasában sem volt jobb dolga; Anya után csiripel a veréb; Szalad, mint csikó az anyja után; Az anyja szoknyáján ül; Anyáé a tanítás, apáé a fegyelem; Nagy anyja van annak; Te vagy az anyádnak a legszebbik fia, akivel a többit ijesztgetik; Minden anyának szép a maga gyermeke; A béna rajkó is kedves az anyjának; Ahol nyájas az anya, kényes lesz a leánya; Amilyen az anyja, olyan a leánya; Még rossz anya is jámbor magzatot szeret; Az anyának keserű a gyermek halála, akármely lator legyen is; Mindennek jó lenni, csak anyának nem; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát; Az egyik az apja faja, a másik az anyja raja; Amely gyermek megijed, anyja ölébe siet; Néma gyereknek az anyja sem érti a szavát; Árva vagyok anya nélkül, mint gerlice párja nélkül; Anyám szájából édes volt az étel; Egy anya sem karmolja ki egy herceg szemét, amiért a lányát széprek találja; Anyárúl fú a szél; Nekiesik, mint bolond az anyjának; Anya, anya, még ha rossz is, mégiscsak anya marad stb. Több frazeológiai kifejezés a szülési fájdalomról szól, például: *Átesett az anyja kinyján; Hamar az anyja kinyjára került; Kiállná már az anyja kinyját* stb. Érdemes észrevenni, hogy az *anya* saját jelét hagyja a gyermekén (vö.: *anyajegy* [anyajel]).*

A fenti példák tükrében az *anya* olyan jó, érzékeny, áldozatkész, gyermeket szerető, szoptató, nevelő, önzetlen, gondos, törődő, egyetlen, pótolhatatlan, a gyermekének saját jegyeit átadó személy, aki a legnagyobb megbecsülést érdemli. Egyes közmondások a gyerekeknek az anyához való ragaszkodását fejezik ki. Nem hiányzik az a metaforikus felfogás sem, amely az *anya* társadalmi pozíciójáról és gyermekeinek gondoskodásáról szól például: *egy anya terhe; Apád, anyád idejőjjön!* (Sok pénz teremjen!); *Belead apait-anyait* ('mindent megtesz, mint ahogy a szülő is minden erőfeszítésre képes gyerekeiért'; ez a fonál gyakran megnyilvánul a költészetben is); *Nagy anyja van annak; Megfogta az anyját* (ez a szimbólum nem véletlen a magyar nyelvben, mivel az *anyát* az ember a legnagyobb kincsnek tekinti.). Az *anyának* szentelt versekben, például: „Anyám, anyám” (Petőfi

Sándor), „Anya és leánya” (Ady Endre), „Anyám” (József Attila) és másokban, valamint a népdalokban az olyan jegyek szerepelnek, mint például a ragaszkodás, szeretet, az aggodalom, az anya szomorúsága (amiatt, hogy a fia bevonult), a hála, a köszönet (a gyermekek részéről az életért és nevelésért) és a végtelen szeretet (az anya az a személy, aki mindig meghallgatja a gyermekét, és megvigasztalja a bánatban).

Érdemes megjegyezni, hogy az olyan származékszavak, mint például: *anyásodik*, *anyás*, *anyásan*, *anyai*, *anyátlan*, *anyátlanul*, *anyásodik (anyásul)*, *anyányi* (‘érett lány, nőtény’), *anyámé* (a lány gúnyneve az anya részéről) a következő jegyeket regisztrálják: gondoskodás, a gyermeknek az anyához való ragaszkodása, gyengédség, figyelmesség, szeretet, szívéllyesség, jóság, érettség, árvának lenni (az anya halála miatt). A gondoskodás jegy az olyan szóösszetételekben is felfedezhető, mint például a *keresztanya* (aki erkölcsileg kötelezettséget vállalt a megkeresztelt személyért), a *gyámnya*, a *bérmaanya* (anya a bérnél, a bérnél tanúja), a *nevelőanya*.

A **CSALÁD doménben** az *anya* lexéma előhívja a családnak, azaz a (vér)rokonásban lévő személyeknek a női elődjét is, például: *Híres család anyja*; *anyáink korában* stb.

A **FELESÉG** (az *anya* szinonimájaként) **profilja** olyan köznyelvi használatra utal, amely azt tükrözi, hogy az információadó a mentális terében más személy nézőpontját fogadja el. Ilyenkor a beszélő saját magát más perspektívából látja. Például: (a férj megszólítja a feleségét): *Anya, főzzél egy kis kávé!*; *Anya, gyere már, itt vannak a vendégek*; *Gyere anyjukom!* (népi) stb. Ezt a köznyelvi jelenséget több olyan expresszív színezetű kifejezésben is megfigyelhetjük, amelyeket általában a nők (de néha a férfiak is) koruktól függetlenül bizalmas körben egymás között használnak, és amelyek leggyakrabban csodálkozást, megdöbbenést, meglepődést, valamint bámulatot közvetítenek. Például: *Anyám! Te mit beszélsz?!*; *Anyám! Ezt nem vártam tőled!* stb. Ezen kívül egymás közti megszólításként az *anya* szót a felnőtt nők, valamint a vő és a meny is használják.

Az emberi családi relációknak az a metaforikus kiterjesztése, amely az állati világban végbemenő hasonló relációkra vonatkozik, a **SZÜLŐ – NŐSTÉNY profil** jelöli. Ez olyan nyelvi példákban nyilvánul meg, mint: *anyaállat*, *anyakecske*, *anyamacska*, *anyamedve*, *anyaoroszlán*, *anyajuh*, *anyakanca*, *anyakoca*, *anyaméh*, *anyanyúl*, *a kis fecskék anyja*, *anyaállat* stb.

Az *anyának* olyan definíciós jegyei, mint például az életadó, a származás, a termékenység metaforikusan tükröződnek a növényvilágban is. Például: *anyatóke*, *anyaszőlő*, *anyatelep* stb. (Sőt, azt a karót is, amelyet az *anyaszőlő* mellé vernek be, *anyakarónak* nevezik.) A szóban forgó modell az olyan kifejezésekben is érvényesül, mint például: *anyasejt*, *anyaelem*, *anyakovács*, *anyadúc*, *betűanya*, *anyaminta*, *anyalevél* (növényi levelek, amelyekből hashajtó szert gyártanak) stb.

Az elsőlegesnek, primernek, elsőnek, főnek, felsőbbnek lenni motívuma olyan kifejezésekben is megnyilvánul, mint például: *anyafűszál* (első hajtása a fűnek kaszálás előtt), *anyaszéna* (*anyafű*) (első kaszálású széna), *anyatoll* (első toll a baromfinál), *anyabodorka*, *anyalucerna* (első kaszálású lucerna), *anyagvökér* (a növények fő gyökére), *anyaszarufa* (a szélmalom tetejét tartó vastag gerenda),

anyarag (a legvastagabb tetőszarufa), *anyaegyház* (1. az az egyházközösség, amelynek fiókegyháza is van; 2. a kereszténység terjedésében fontos szerepű ősi egyház), *anya* (a kolostor növendékei így szólítják meg az apácákat), *főnöknő anya*, *tiszteendő anya* (így szólítják meg az apácázarda előljáróját) stb.

A kognitív bázis következő doménje az **IDŐ doménje**, amelyben az *anya* lexéma a **KOR profilját** hívja elő. Ez olyan kifejezésekben szerepel, amelyekben kiemelődik a korkülönbség, például: *Csak nem akarod anyádat feleségül venni!* stb.

A **SACRUM doménben** az *anya* profilja az **ISTENANYA, JÉZUS KRISZTUS ÉDESANYJA**: *Istenanya, Szűzanya, Jézus Krisztus Édesanyja, Mária*. A magyar katolikusok Magyarország patrónusának tekintik. Transzcendens léte lévén idealizált mintája minden anyának. Az egyházi szövegekben és énekekben az Istenanyához a következő tulajdonságokat rendelik hozzá: szeretet, ölelés, nevelés, védelem, ápolás, optimizmus, gondoskodás, menedék bajban és vészben, szószóló, reménység, segítség, közbenjárás, megértés, türelem, megbocsátás, áldozatkész, önzetlenség, aggodalom. Például: *Az édesanyákban elpusztíthatatlan optimizmus él [...]; Az anya szívében olyan szeretet van, amely nem lesz, és nem múlik. Van [...]; Az anyai Nő látja gyermekében az embert [...]; Az anya a hétköznapi hőse [...]; Az anyai Nő a család szíve [...]; A gyermeket pólyázó kéz, a beteget ápoló kéz, az otthonokat takarító kéz, az ételt készítő kéz: anyai kéz!* (Mác 1996); *A nő akkor lesz egészen anya, ha egészen feleség is [...]; A nő arra teremtett, hogy anya legyen testében, lelkében egyaránt [...]* (Jo Croissant 1999) stb.

Az egyházi szövegekben az *igazi anya* képe szemben áll az *elfajzott anya* képével, azaz az olyan nő képével, aki az emancipáció nevében lemond az ősi hivatásáról, az anyaságáról, aki megöli a még meg nem született és a megszületett gyermekét, aki tudatosan korlátozza a termékenységet, vagy szándékosan terméketlenné válik (*„A nő akkor bontakozhat ki, ha szíve készséges a szülésre, amelyre Isten szánja”* [Major, Tóth 1995; Jo Croissant 1999]). A *rossz anya* modellje a mindennapi tudatban is jelen van (vö.: *az anya megölte újszülött gyermekét, a fiatal anya eldobta újszülött gyermekét, az anya eladta a saját gyermekét* stb.).

Az **ANYA** fogalmához a **földanya** motívum is hozzátartozik, amely a nő sztereotipikus társadalmi szerepére (= anyaszerepre) utal, amely nemcsak a hazához való viszonyt azon alapmodelljét határozza meg, amelyre az áldozatkészség, a szeretet és az odaadás jellemző, hanem a honfitársak között megvalósuló viszony alapmodelljét is (*egy anya gyermekei*), amely a szolidaritáson alapul. Érdemes megjegyezni, hogy a **Földanya** a mitológiában a föld termékenységet megszemélyesítő női istenséget jelenti. Tehát a földanya az élők életet adója és éltetője. Ezért mondjuk azt, hogy *szülőföld, szülőhaza, haza, anyaország*. A szülőföldnek, szülőhazának, hazának fiai és leányai, tehát gyermekei vannak, akikről gondoskodik, felneveli őket (pl. *a föld szülötte; a magyar föld fiai* stb.). Ezért nem véletlenek az *anya-föld méhében, ...Amit a hon méhe szül* (MNSZ) kifejezések (vö.: *az anya méhében*). Połubińska–Galecka szerint a föld az anya méhe, amely két jelentéssel bír: (1) benne születik az élet, és (2) egyben olyan hely is, ahova halálunk után visszatérünk (Połubińska–Galecka 2000/10: 16). Nem véletlenül tapasztaljuk azt, hogy az országot elhagyott személyek a haláluk előtt általában visszatérnek az anyaor-

szágba, szülőföldre, szülőhazába, hazába, hogy ott találják meg a végső, örök pihenésnek a nyugvóhelyét (pl. *Teste visszatért az anyaföldre*).

Az **anyaország** neve két jelentést takar: (1) vmely **ország** (a történelem folyamán tőle elszakadt részhez való viszonyában) (ÉrtSz.) (pl. *Vajon mindent megtesze az anyaország a horvátországi magyarok identitásának megőrzése érdekében?*; *A kisebbségi magyarok és az anyaország közötti kapcsolattartás*; *A romániai magyar kisebbséget elzárták anyanemzetétől, az anyaország kultúrájától*; *Az anyaország a határon túl szétszórtan élő magyarokra is számít*; *Az anyaország segítse a határon túli magyar közösségek értelmiségi utánpótlását* (MNSZ), valamint (2) az **ország**, amelynek gyarmata van (pl. *Az anyaország és a gyarmatok között kereskedelmi forgalom fejlődött ki* [ÉrtSz.]). Hasonló modellt valósítanak meg az olyan kifejezések, mint például: *anyavállalat*, *anyatársaság*, *anyatársulat* stb. Tehát az ANYA fogalma ebben az értelemben külön részeket egyesít egy egészbe ugyanúgy, mint a család esetében.

Összehasonlítva az olyan kifejezéseket, mint: *Anyatermészet*, *Földanya*, *Éva anyánk*, *Istenanya*, *családanya*, észrevehetjük a világ (mint egy egész) felfogásának azt a metaforikus modelljét, amely az *anyától* ered.

Az *anyának* járó tisztelet a megadása, mint kultúrparancs, a keresztény vallásból is következik (a negyedik parancsolat szerint: *Tiszteld apádat és anyádat*), és az *anyát* az **ÉRTÉK doménben** lokalizálja. Itt elsősorban a gyerekek kedves, szívélyes, hálás viszonyáról van szó az anyához, amely többek között számos kicsinyítő megszólításban, az úgynevezett hipokorisztkában jut kifejezésre (pl. *anyuka*, *anyika*, *anyuci*, *anyucika*, *anyácska*, *anyó*, *anyus*, *anyuska*, *mama*, *mami*, *mamus*, *mamuska*, *mamuka*, *mamika*, *mamóka* stb.), valamint abban is, hogy az anyának több pozitív jegyet tulajdonítanak (feljebb már volt róla szó). A magyar nyelvben vannak olyan kifejezések, mint például: *anyai érzések*, *anyai szeretet*, *anyai szív* stb., amelyek csak az anyára érvényesek, de az apa vonatkozásában ilyenek nincsenek. Ezen kívül, a gyerekek az anyától a legnagyobb életkincset kapják meg – a *nyelvet*, azaz az *anyanyelvet*. Nem véletlenek tehát az olyan kifejezések, mint például: *anyalevél* (a legnagyobb és a legértékesebb középső dohánylevél) stb.

A társadalmilag elfogadott kultúrnorma által kijelölt kulturális kötelességet, hogy az anyának meg kell adni az őt megillető tiszteletet, a magyar nyelvben számos káromkodás jelzi. A káromkodások, amelyeket „anyázásnak” is neveznek, az ember legnemesebb érzéseit sértik, mivel azok a legközelebb álló és a legdrágább személyt érintik. A magyar hagyományban megsérteni a saját vagy az idegen anyát a legnagyobb véteknek számít. Például: *az anyja kinja*; *ejnye, hogy az anyád agyon ne rugdaljon!*; *az anyádat a padkán!*; *az anyád ide-ódáját!*; *az anyád istállát!*; *az anyád itt-ott voltyát!*; *az anyád kirelejjommát!*; *az anyád piros szoknyáját!*; *az anyád üdvösségit!*; *az anyád keservit!*; *az anyád teremtését!*; *az anyátok tetejét!*; *az anyja valagáját!*; *menjen az anyja keservébe*; *vesztél volna az anyádban*; *vesztél volna az anyjában*; *b.... meg az anyádat!*; *k.... anyját!*; *k.... anyád!* stb.

Rendkívül súlyos bűnnek számít a saját vagy az idegen anya megölése (vö.: *Úgy néz rá, mintha apját-anyját megölte volna*; *Úgy néz rám, mintha az apját, anyját megölte volna*; *Mindig olyan, mint akinek apját, anyját megölték* stb.).

Édesanya csak egy van (*anya csak egy van*), és senki sem tudja őt helyettesíteni. Erről a mostohaanyára vonatkozó nyelvi példák tanúskodnak legjobban: *a mostohaanya semmit sem szeret olyan kevésbé a világon, mint férje gyermekeit: minél jobban imádja férjét, annál inkább mostoha; kedvez, mint mostohaanya a gyermekének; ritka, mint a jó mostoha; fél tőle, mint a mostohájától; csak egy mostoha volt jó, azt is elvitte a manó; hasztalan panaszkodol mostohádnak; mostohájánál teszi le panaszát; mostohasíratásra vöröshagyma kell; édes-mostoha (gúny) stb.*

Az *anyára* vonatkozó több közmondásban és frazeologizmusban megnyilvánulnak az emberi jellem metaforikusan kifejezett különböző tulajdonságai, amelyek az ember külső kinézetéről, emocionális állapotairól, viselkedési módjáról, valamint az egyes beszédaktusokról (pl. a fenyegetésről) stb. szólnak. Íme a példák: *Az anyja alól is vasmacskával vették ki; Az anyja hasából is kilopná a borjút; Kevés ideig volt az anyja hasában; Derék anya volt, aki szülte; Apja tűz, anyja puskapor, fia csupa láng; Megrészegetett még az anyja tejétől; Te vagy az, akivel az anyád a többit ijesztgette; Te vagy az anyádnak a legszebbik fia, akivel a többit ijesztgetik; Nem hagyta az anyjában a nyelvét; Gaz anyádnak váltott gyermeke; Én is megszoptom az anyámat; Maga szopta az anyját; Láttam az anyádat; Rendesen megmosta az anyja a fejét; Még az anya teje a száján van; Úgy jár, mint egy anyakirályné; Alázatos, mint az anyámasszony macskája; Akkorákat fohászkodik, mint anyámasszony szüretkor; Hazudsz, hazudsz, anyád mellé kuporodsz; anyámasszony katonája (ijedős félénk gyermek, fiatal fiú); stb.*

*

A kérdőíves anyag azt mutatja (a kitöltött kérdőívek száma 98, a kérdezettek kora 14–48 év közötti, ebben közép- és főiskolai tanulók, egyetemi hallgatók és különböző szakmák képviselői; a nők aránya valamivel több volt, mint a férfiaké; a válaszadók nagyrészt budapesti lakosok), hogy a mai nyelvhasználók az ANYA fogalmát különböző módon határozzák meg. Ezekben a definíciókban leggyakrabban olyan tulajdonságok szerepelnek, mint például: a gyermek megszülése, nevelése, róla való gondoskodás, szeretet, a családi összetartás, támasz, támogatás, biztonság, megértés, együttérzés, legdrágább kincs stb. A kérdőívekben ritkán találkozunk egyforma válaszadással, ezért úgy döntöttünk, hogy ezt érdemes teljes számban közölni. Íme a példák: *akinek köszönhetem, hogy élek; aki vár engem, megszüli, gondoskodik rólam, nevel, tanít, szeret; aki gyermeket szül, felneveli, ideje nagy részét a családjával tölti; aki világra hozott és felnevelt, akinek bármit elmesélhetek; aki a szeretet hordozója, az élet forrása, a család összetartó ereje, a béke szigete, akihez hozzá lehet bújni, aki eltakar a gonosz világ elől; aki részt vesz a gyermeknevelésben, akinek a legszorosabb kapcsolata van gyermekével; a család központja, aki összetartja a családot, különleges szeretettel óvja gyermekét, akivel egy titokzatos kapcsolat köti össze; aki összetartja a családot, neveli és szereti gyermekét, képes feláldozni magát szeretteiért; aki a gyermek kihordója és szülője, aki gondját viseli egész életén át ilyen-olyan formában; aki életet ad egy embernek, gondoskodik róla, felneveli, bármikor visszatérhet hozzá a gyermeke; aki a gyermek fölnevelője, de nem szükségszerűen a kihordója is; aki az élet adója, akihez speciálisan kötődöm, aki nem hagyja el gyermekét; aki világra hozza a gyer-*

meket, illetve aki felneveli (nem feltétlenül ugyanaz a kettő); aki a család jelképe, szerencsés esetben a család összetartója, aki mindig békét jelent és megnyugvást akkor is, ha csak emlékekben él együtt a családdal; aki a családot összetartja, összhangot teremt; aki megszüli vagy felneveli a gyermeket; aki fizikai vagy lelki síkon világra hoz egy embert, akiért felelősséget érez és ennek megfelelően foglalkozik vele; aki szeretettel gondoskodik gyermekeiről, figyel rájuk, de nem önző módon sajátítja ki őket, őszintén meg lehet vele beszélni mindent; aki életet ad és életét adja gyermekének; aki életet ad és döntő szerepe van a gyermeknevelésben; aki megszüli (vagy örökbe fogadja) és felneveli gyermekét, miközben gyermeke igényeit helyezi előtérbe; aki az odaadás, az élő szeretet örök őrzője, a család szíve; aki gyermekek szülője, aki szeretetet ad családjának, erős, kitartó, aki utat mutat gyermekeinek, tanácsot ad, és lehet rá mindig számítani; akihez a gyermekei bizalommal fordulnak problémájukkal, aki szeretettel veszi körül gyermekeit, és biztos menedéket nyújt a már felnőtt gyermekeinek; akitől kaptuk életünket, aki szeret minket, és akire mindig számíthatunk; aki élete értelmét és célját családja és gyermekei kiteljesedésében látja; aki az ember számára élete első időszakában elengedetlen személy mind biológiai, mind pszichikai és érzelmi szempontból; aki felneveli a gyermeket, foglalkozik vele; aki életet ad, vigyáz a gyermekeire és szereti őket, mindig ott van; aki a gyermek testi és lelki fejlődésének alapja és kiindulópontja; aki a legdrágább és legértékesebb ember a földön számomra; akinek a közelében biztonságban érzem magam; aki gyermekét feltétlen, odaadó szeretettel szereti, neveli; aki megszüli vagy örökbe fogadja a gyermeket, és jobban szereti, mint bárki más; aki a gyereket szeretetben, megértéssel és legjobb tudása szerint neveli; aki nem csak fizikailag, de lelkileg is biztonságot nyújt gyermekének minden körülmények között; aki gondoskodó, szerető, együttérző szülő, Isten helyettese; aki szereti a gyermekét, de nem zsarolóan, félti, de nem túlzottan, ha kell, barát; aki a gyermek számára az érzelmi háttérrel biztosítja; aki gondoskodik gyermekéről; aki legjobb tudása szerint egyengeti az ember életét, saját tapasztalatai alapján szeretetével felkészíti az életre; aki szeretettel és gondoskodással nevel gyermekeket egy családban; aki a saját testében hordozott és belőle táplált, akinek a megszületésemet köszönhetem; aki megszült, gondoskodott rólam, felnevelt és szeretett; aki szerető figyelmességgel gondoskodik családjáról, szigorúan, de megértően neveli gyermekeit; aki oltalmaz és véd; aki gyermekeiről mindenek felett gondoskodik, aki óvja, szereti, ápolja, megérti gyermekét; aki gyermeket szül, szeretettel és gondoskodással neveli fel; aki gyermeket szül, szeretettel és békességgel neveli, az egész családot összetartja és szeretetteljesen segíti; aki életet ad és gondot visel; aki a legmeghatározóbb az ember életében, és akit nem lehet nem szeretni; aki a gyermekhez legközelebb áll, elérhető, „kézzel fogható” és ezzel állandó biztonságot nyújt; aki szült engem; aki életet ad és szeret; aki életet ad egy új embernek, részt vesz Isten teremtő tevékenységében; aki egy védő és óvó csodalény, aki mindenét feláldozza családja fejlődéséért és boldogságáért; aki megszüli, szoptat, dédelget, védelmez, feltétel nélkül szeret, nevel, bátorít és félt; aki a gyerek legközelebb oltalmazója, legközvetlenebb nevelője; aki felneveli gyermekét, és gondoskodik róla; aki neveli a gyermekét, szereti, biztatja; aki felelős gyermekeiért, gondolja őket és önzetlenül szereti; aki gyermeket szül és nevel, vezeti a háztartást és gondoskodik családjáról;

aki a gyermek szülője, nevelője, bizalmasa; aki hordozza, megszüli a gyermeket, majd lelkiismeretesen gondozva becsületes emberré neveli a gyermekét; aki világra hozza a gyermeket, akit feltétel nélkül szeret, nevel és gondoskodik róla; akinek gyermekeinél nincs fontosabb; aki életet ad és vigyáz is arra, aki félt és mindentől óv; aki gyermeket szül, és gondoskodik róla.

Arra a kérdésre, hogy milyenek a *tipikus anya* főbb jellemzői a válaszadók majdnem 60 jegyet soroltak fel (vö.: Bartmiński 1998: 64–83). (A példa mellett szereplő szám a válaszadók számát jelenti.)

szerető – 38; *megértő* – 36; *gondoskodó* – 25; *kedves* – 22; *türelmes* – 19; *féltő, óvó* – 13; *segítő, segítőkész* – 13; *odaadó* – 12; *jó, jóságos* – 10; *melegszívű* – 9; *figyelmes* – 9; *áldozatkész, áldozatot vállaló* – 9; *szeretetteljes* – 8; *önfeláldozó, önátadó* – 8; *önzetlen* – 8; *szigorú* – 8; *vidám* – 6; *aggódó* – 6; *bölcs, okos* – 6; *gyengéd* – 6; *következetes* – 6; *igazságos* – 5; *határozott* – 5; *együttérző* – 5; *megbocsátó* – 5; *szeretnivaló* – 5; *őszinte* – 4; *családcentrikus* – 4; *befogadó* – 4; *gondos* – 4; *hűséges* – 4; *kitartó* – 4; *megbízható* – 4; *kíváncsi* – 3; *hívó* – 3; *érzékeny* – 2; *toleráns* – 2; *szelíd* – 2; *erős* – 2; *puha* – 2; *biztonságot adó* – 2; *nyugodt* – 2; *védő, védelmező* – 2; *dolgos, szorgalmas* – 2; *ápol* – 2.

A *saját anyára* vonatkozóan a megkérdezettek a következő válaszokat adták: *szerető* – 29; *megértő* – 25; *kedves* – 20; *gondoskodó* – 17; *féltő, óvó* – 15; *segítő, segítőkész* – 10; *odaadó* – 10; *vidám* – 9; *aggódó* – 9; *türelmes* – 8; *önfeláldozó* – 8; *jó, jóságos* – 8; *szorgalmas, dolgos* – 7; *áldozatot vállaló, áldozatkész* – 7; *melegszívű* – 6; *szeretetteljes* – 6; *barátságos* – 6; *figyelmes* – 5; *megbízható* – 5; *túl aggodalmaskodó* – 5; *szeretetre méltó* – 5; *fáradt, fáradékony* – 5; *igazságos* – 4; *önzetlen* – 4; *szigorú* – 4; *együttérző* – 4; *szép* – 4; *aranyos* – 4; *fiatal, fiatalos* – 4; *erős* – 4; *védő, védelmező* – 4; *gondos* – 3; *kitartó* – 2; *őszinte* – 2; *mosolygós* – 2; *határozott* – 2; *szelíd* – 2; *okos, bölcs* – 2; *csodálatos* – 2; *fáradhatatlan* – 2; *érzékeny* – 2.

Az *anya* tevékenységére utaló kérdésre a válaszadók leggyakrabban a nevelést, a főzést, a gyerekszeretetet, a mosást, a takarítást, valamint a segítségnyújtást említették:

nevel – 50; *főz* – 32; *szeret* – 29; *mos* – 25; *takarít* – 21; *gondoskodik családjáról, gyermekeiről* – 17; *dolgozik* – 15; *segít* – 12; *tanít* – 10; *háztartást vezet* – 10; *vasal* – 9; *házimunkát végez* – 8; *szoptat* – 8; *félti gyermekét* – 7; *szül* – 7; *összetartja a családot* – 6; *aggódik* – 6; *vigyáz, figyel a gyermekre* – 5; *beszélget a gyermekkel* – 5; *támogat* – 4; *véd, védelmez* – 4; *ápol* – 4; *mosogat* – 4; *játszik a gyermekkel* – 4; *óv, oltalmaz* – 4; *gondoz* – 4; *öltöztet, ruház* – 3; *megszid* – 3; *vásárol* – 3; *táplál, etet* – 3; *varr* – 2; *otthont teremt* – 2; *tanácsol, tanácsot ad* – 2; *pelenkáz* – 2; *vár* – 2; *megbocsát* – 2; *pihen* – 2; *megbecsül* – 2.

Arra a kérdésre, hogy milyen asszociációkat ébreszt az *anya* szó a következő válaszok érkeztek:

szeretet – 38; Szűz Mária, Szűzanya – 27; saját édesanya – 17; család – 15; otthon – 8; biztonság – 8; nagymama – 8; szív, anyaszív – 7; ölelő anya – 5; lágyág, puhaság – 5; ölelés – 4; gondoskodás – 4; élet – 4; születés – 4; gyengédség – 4; hit – 3; virág – 3; jóság – 3; terhes, várandós nő – 3; ölelő karok – 3; étel – 3; megértés – 3; anyafarkas – 2; bizalom – 2; kötény – 2; nyugalom – 2; abortusz – 2; árvaság – 2; szoptatás – 2; föld – 2; kedvesség – 2; aggodás – 2; fény – 2; türelem – 2; házasság – 2; meghittség – 2; szoknya – 2; tej – 2; öröm – 2; áldozat – 2; kitartás – 2; önfeláldozás – 2.

Egyes válaszadók viszont az alábbiakat jelölték meg: *félelem, megnyugvás, csecsemő, nap, erő, önzetlenség, együttlét, felelősség, anyamell, erdő, rét, rózsafüzér, tea, adoptálás, babakocsi, kedves arc, bölcső, mosoly, válás, hűség, béke* stb.

A kérdőíves anyagból az következik, hogy a *tipikus anya* képe nem fedi a *saját anyáét*. A *tipikus anyát* a nyelvhasználók többsége azonosítja az *ideális anyával*. Érdemes hozzátenni, hogy a mai magyar nyelvhasználók számára az ideálishoz közel álló anyának nem lehet több mint 1–2 gyermeke (vö. a megvető és lenéző színezetű kifejezéseket: *szapora, mint a nyúl; ő csak gyerekeket szül, semmi másra nem való* stb.).

Az *anya* magyar nyelvben rögzült képe általában pozitív asszociációkból tevődik össze. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy az anyát érintő feljebb leírt emocionális relációk képe nem teljesen adekvát. A gyerekek perspektívájából az anyát negatívan is minősítik, mint olyan személyt, aki konzervatív beállítottságú, aki korlátozza a szabadságot, és rákényszerít a fiatalokra olyan viselkedési formákat, amelyeket ők már nem akceptálnak. Ezért a fiatalok néha ironikusan és távolságot tartva viszonyulnak hozzá (vö.: *az anyukám nagyon maradi, maradi gondolkodású, régimódi, ózsdi, avitt; az anyám nem érti a mai fiatalokat; amikor az anyám fiatal volt, más volt a világ; az anyukám mindentől eltilt* stb.).

Az ANYA fogalom a magyar nyelvben viszonylag széles, többprofilú kognitív bázissal rendelkezik, ami megfelelő módon tükröződik a belső taxonómiájában is. A feljebb vázolt nyelvi kép nemcsak a hagyományosán rögzült kultúrmentát közvetíti, hanem figyelembe veszi a mai társadalmi realitásokat is.

IRODALOM

- Akadémiai kislexikon* 1989. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar nyelv értelmező szótára* (= ÉrtSz.) 1984. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. (Szerk.: Nyomárkay István.) ELTE BTK, Budapest.
- Bañcerowski Janusz 2001. Gramatyka komunikacyjna jako model kompetencji komunikacyjnej człowieka. Zarys problematyki. *Przeгляд Glottodydaktyczny* 17. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bañcerowski Janusz–Bárdosi Vilmos 2004. A „haza” fogalma a világ magyar nyelvi képében. *Nyr.* 128: 1–10.

- Bartmiński Jerzy 1998. Podstawy lingwistyczne badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki. (Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński.) Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne. *Język a kultura*. T. 12. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.
- Croissant Jo 1999. *A szív papsága. A nő hivatása*. Nyolc Boldogság Katolikus Közösség, Homokomárom.
- Czol Ernő 1996. *Laudate nomen eius. Ifjúsági vallásos énekek*. KOLBE Könyvkiadó, Nagyvárad.
- Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (= EWUng.). Akadémia Kiadó, Budapest, I. Band.
- Hadrovics László 1995. *Magyar frazeológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HOZSANNA teljes kottás népénekeskönyv*. SZIT., Budapest.
- Langacker Ronald 1995. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. (Szerk. H. Kardela). Lublin.
- Lengyel–magyar szótár* 1985. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mácz István 1996. *Egészen szép vagy*. Szent Gellért Egyházi Kiadó, Budapest.
- Magyar értelmező kéziszótár* 2003. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar Néprajzi Lexikon* (= MNL) 1977. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar Nemzeti Szövegtár* (= MNSZ) 1998–2003. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Magyar Szókinctár* 1998. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Major Kinga–Tóth Iván 1995. Teremtő társak vagyunk. In: *ÉN meg TE: MI. A megismerkedéstől a családalapításig* (előadássorozat 1989–1993). Nagycsaládok Országos Egyesülete, Budapest.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások* (2. kiadás). Gondolat, Budapest.
- O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva 1991. *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Połubińska-Gałecka Emilia 2000. „Językowy obraz ziemi we współczesnej polszczyźnie”. *Poradnik Językowy* 10: 16.
- Révai Nagy Lexikona* (= RNL) 1911. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt, Budapest.
- Słownik węgiersko-polski* 1968. (Szerk. Jan Reychman). Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa.
- Új magyar tájszótár* 1988. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bańcerowski Janusz

SUMMARY

Bańcerowski, Janusz

The linguistic image of the concept of mother in Hungarian

The concept mother has a comparatively wide, multi-profile cognitive base in Hungarian that is appropriately reflected in its internal taxonomy, too. That base is made up by several domains. For instance, in the domain of family, two profiles are distinguished: those of parent and wife. (A metaphorical extension of human family relations is the parent-female profile.) The next domain of the cognitive base is that of time, within which the lexeme mother accesses the profile of age; as well as the domains of sacrum and value. The linguistic image sketched in this paper transmits not only the traditionally fixed cultural pattern but it also takes present-day social realia into consideration as well.

The image of mother in the Hungarian language is in general composed of positive associations. It has to be added, however, that the emotional relations concerning mother as described in this paper are less than fully adequate. From the perspective of children, mother can be negatively

evaluated, too, as a person with a conservative frame of mind, curbing one's freedom, and forcing young people to follow patterns of behaviour that they no longer accept as appropriate.

In the analysis we have used the material of the Hungarian National Text Corpus, the relevant dictionaries and encyclopaedias, as well as proverbs, phraseologisms, religious texts and questionnaire data, too.